

Μαρία ΚΑΛΑΘΑΚΗ

*Ο σεβασμός στην ποικιλότητα μέσα
από τα έργα του Νίκου Καζαντζάκη
για τη διδασκαλία των αξιών της
Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη
στο Λύκειο*

ΟΣΕΒΑΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ οικοσυστημάτων, της κοινωνικής ζωής και της πολιτιστικής κληρονομιάς, αποτελούν προτάγματα της UNESCO (UNESCO, 2004), της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ, 2006) και εκπαιδευτικό στόχο των Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΥΠΕΠΘ, 2007). Περιλαμβάνουν την προστασία και την αποκατάστασή τους και την υποχρέωση οικοδόμησης ενός πολιτισμού ανοχής και ειρήνης, σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο (Huckle, 2006). Ο νόμος 1566 του 1985 που αφορά στη δομή και λειτουργία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο κεφάλαιο Γ, άρθρο 5 για τον σκοπό των Γυμνασίων, αναφέρει ότι «*το γυμνάσιο βοηθεί τους μαθητές α) Να διευρύνουν το σύστημα αξιών τους (ηθικές, θρησκευτικές, εθνικές, ανθρωπιστικές και άλλες αξίες), ώστε να ρυθμίζουν τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με τις επιταγές του. Να ελέγχουν και να κατευθύνουν το συναισθηματικό τους κόσμο σε στόχους δημιουργικούς και πράξεις ανθρωπιστικές*». Οι Rokeach (1976) και Bennett (1984) ορίζουν τις στάσεις ως προσωρινές διανοητικές καταστάσεις που καθορίζουν τις πιθανές και πραγματικές τοποθετήσεις του ατόμου και χαρακτηρίζονται από σταθερότητα, ένταση, διάρκεια, βάθος, αποδοχή. Οι στάσεις προκύπτουν από τη σύνθεση συναισθημάτων, απόψεων, συγκρίσεων, διαθέσεων, προκαταλήψεων, φόβων απέναντι σε καταστάσεις και λειτουργούν ως εκφράσεις των αξιών του ανθρώπου (Πυροβέτση, 2004). Οι αξίες σχηματίζονται από μία συγχώνευση στενά ευθυγραμμισμένων στάσεων, αντικατοπτρίζοντας τα αισθήματά μας απέναντι στα πράγματα. Η αξία είναι μία διαρκής πεποίθηση ότι ένας

συγκεκριμένος τρόπος συμπεριφοράς ή μία τελική κατάσταση ύπαρξης είναι προσωπικά ή κοινωνικά προτιμότερη από τον αντίθετο τρόπο συμπεριφοράς ή τελική κατάσταση ύπαρξης (Rokeach, 1976). Είναι τόσο ισχυρές ώστε έχουν κυρίαρχη επίδραση στη ζωή μας, καθοδηγούν τις πράξεις μας και τις σκέψεις μας (Bennett, 1984).

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι εκπαιδευτική διαδικασία και αγωγή που στοχεύει στη διαμόρφωση πολιτών με κατάλληλες στάσεις και συμπεριφορές απέναντι στο περιβάλλον. Η περιβαλλοντική συνείδηση συνίσταται σε γνώσεις, στάσεις, συμπεριφορές και πρόθεση. Στη Χάρτα της Γης, ο σεβασμός και η φροντίδα για τη ζωή, σε μια βιώσιμη κοινότητα, ανάγεται στο σεβασμό της Γης και της ζωής σε όλη τους την ποικιλομορφία, στη φροντίδα για τη ζωή στην κοινότητα με κατανόηση, οίκτο και αγάπη, στην οικοδόμηση δημοκρατικών κοινοτήτων δίκαιων, ειρηνικών, συμμετοχικών, βιώσιμων, στην εξασφάλιση της γήινης γενναιοδωρίας και ομορφιάς για τις σημερινές και μελλοντικές γενιές (Earth Charter, 2000). Όσο γρηγορότερα οι εκπαιδευτικοί κατανοήσουν το στίχο από το δημοτικό τραγούδι *«σ' αυτόν τον κόσμο που 'μαστε, άλλοι τον είχαν πρώτα, σ' εμάς τον παραδόσανε κι' άλλοι τον καρτερούνε»*, τόσο αποτελεσματικότερα θα προωθήσουν τις νέες αξίες στα σχολεία, αυτές που ικανοποιούν τις αρχές της Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΕΑ-Α), ώστε να διασφαλιστεί το δικαίωμα στην ευημερία των επόμενων γενεών.

Η παρούσα έρευνα, ποιοτικού και ποσοτικού χαρακτήρα, σχεδιάστηκε και αναπτύχθηκε στο Γενικό Λύκειο Μελεσών Ηρακλείου Κρήτης, στο πλαίσιο του προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με τίτλο «Η ποικιλότητα δικαίωμα της ζωής». Επιχειρεί να καταδείξει πως οι πνευματικοί θησαυροί, όπως είναι τα έργα του Νίκου Καζαντζάκη, μπορούν να αξιοποιηθούν διαθεματικά και διεπιστημονικά στη διδασκαλία γνωστικών αντικειμένων και στα σχολικά εκπαιδευτικά προγράμματα με σκοπό την ανάδειξη, διασαφήνιση και διδασκαλία των αξιών της ΕΑΑ. Η εργασία εστίασε στις αξίες εκείνες οι οποίες αναφέρονται στο σεβασμό της ποικιλότητας των φυσικών οικοσυστημάτων, των κοινωνιών και των πολιτισμών με την πεποίθηση ότι η ανάγνωση των έργων ενός συγγραφέα μπορεί να συμβάλλει στην αντίληψη των προσωπικών αξιών των μαθητών, των αξιών της κοινωνίας μέσα στην οποία αυτοί ζουν σε συνάρτηση με τις αξίες που προωθεί η ΕΑΑ.

Υλικό και μέθοδος της έρευνας

Στην παρούσα έρευνα, αναζητήθηκαν οι αξίες εκείνες που προωθεί η ΕΑΑ, και οι οποίες αναφέρονται στην κοινωνική και προσωπική ηθική, όπως αυτές αναδύονται από τα έργα του Ν. Καζαντζάκη. Οι αξίες αυτές, μετά από διερεύνηση στη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, (UNESCO, 2004; ΕΕ, 2006; Huckle, 2006; Φλογαΐτη, 2006) ομαδοποιήθηκαν σε τρεις κύριες θεματικές κατηγορίες όπως αυτές προσδιορίζονται και παρουσιάζονται ακολούθως:

A. Προϋποθέσεις για Αγαθή Διαβίωση μέσα στις Κοινωνίες: Ειρήνη, Δικαιοσύνη, Ισότητα, Ελευθερία, Πολιτική της μη Βίας

B. Θέση του Ατόμου ως προς τα άλλα Μέλη της Κοινωνίας που ζει: Κοινωνική Συνοχή, Αλληλεγγύη-Αλληλοβοήθεια, Συμφιλίωση

Γ. Προσωπική Διάσταση και Ανάπτυξη: Αξιοπρέπεια-Περηφάνια, Υπευθυνότητα-ανάληψη προσωπικής και διεθνούς ευθύνης-Χρέος, Ανεκτικότητα-ανοχή στην ετερότητα, Αυτονομία, όχι Εγωισμός

Επιλέξαμε το έργο του Καζαντζάκη για την προσέγγιση των αξιών που καλλιεργούν το σεβασμό στην οικολογική και πολιτιστική ποικιλότητα, πέραν του ότι είναι συγχωριανός των μαθητών μας και το Μουσείο του βρίσκεται πολύ κοντά στα χωριά τους και στο σχολείο, κυρίως, επειδή άντλησε υλικό για τα μυθιστορήματά του από το λαϊκό πολιτισμό της Κρήτης όπου γεννήθηκε (ήθη, έθιμα, παραδόσεις, λαϊκή θυμοσοφία κλπ), από το φυσικό περιβάλλον, από την τοπική ιστορία και από την ελληνική παράδοση γενικότερα (Δουλαβέρας, 2008), στον τόπο που εμείς ζούμε. Η γλώσσα του είναι εύκολα κατανοητή από τους μαθητές επειδή είναι συναφή με τα ακούσματα της καθημερινότητάς τους. Η ενσυναίσθηση μπορούσε εύκολα και άνετα να αξιοποιηθεί στη διδασκαλία των αξιών της ΕΑΑ που σχετίζονται με το σεβασμό της ποικιλότητας αφού οι μαθητές μπορούσαν εύκολα να τοποθετήσουν τον εαυτό τους στο χώρο και το χρόνο, στη θέση των ηρώων των μυθιστορημάτων, μπερδευτούν σε καταστάσεις, να βρεθούν μπροστά στα διλήμματα, να υπερπηδήσουν εμπόδια, να αυτοπροσδιοριστούν ως προς τα γραφόμενα. Ένας ενδεικτικός τρόπος προσέγγισης των αξιών αποτελεί η ενσυναίσθηση, η τοποθέτησή μας δηλαδή στη θέση του άλλου, με την προϋπόθεση ότι υπάρχει η γνώση του άλλου (Λιθοξοΐδου, 2007). Ξεφεύγω από το εγώ με αλλτρουϊστικό κίνητρο που είναι τόσο αυξημένο όσο πιο προικισμένο είναι το άτομο, δηλαδή έχει συναισθηματική και νοητική ευφυΐα, υπερευαίσθησία στα ερεθίσματα και υπερικανότητα στην αντίληψη των ερεθισμάτων. Επίσης, το ύφος της γραφής του Καζαντζάκη υποστηρίζει την ενσυναίσθηση, κα-

θώς, όπως σημειώνει ο Δουλαβέρας (2008), η ηθογραφία αυτή πλαισιώνει τις φιλοσοφικές ιδέες που επιθυμεί κάθε φορά να αναπτύξει ώστε να αποφύγει να τις εμφυτεύσει εισηγμένες απέξω αλλά κατά κάποιο τρόπο να τις δρέψει σαν φυτεμένες, βλαστημένες και καρπισμένες στο δικό τους χώμα, στο φυσικό περιβάλλον.

Το ερευνητικό υλικό αποτέλεσαν επτά έργα του Ν Καζαντζάκη από τη σχολική βιβλιοθήκη τα οποία διαβάστηκαν από ισάριθμους μαθητές, ένα ο καθένας. Έγινε ανάλυση του περιεχομένου τους με μονάδα ανάλυσης το «θέμα» (Berelson, 1971). Η ανάγνωση ήταν επισταμένη και σχολαστική και σχεδιάστηκε να γίνει με συστηματικό τρόπο ώστε να καταστεί δυνατή η κριτική διείσδυση και η επισκόπησή τους (Henderson & Buising, 2000). Αναζητήθηκαν και καταχωρήθηκαν σε πίνακες οι αναφορές εκείνες που κάθε αναγνώστης θεωρούσε ότι αναδεικνύουν τις παραπάνω αξίες κατά κατηγορία και υποπερίπτωση και αποκαλύπτουν τη συμβολή των αξιών αυτών στην καλλιέργεια του σεβασμού της ποικιλότητας των φυσικών οικοσυστημάτων, της κοινωνικής ζωής και της πολιτιστικής κληρονομιάς. *«Η κάθε λέξη είναι σκληρότατο τσόφλι που κλείνει μέσα του μεγάλη εκρηχτική δύναμη. Για να βρεις τι θέλει να πει πρέπει να την αφήνεις να σκάζει σαν οβίδα μέσα σου και να λυτερώνει έτσι την ψυχή που φυλακίζει»* (Καζαντζάκης, από την Αναφορά στον Γκρέκο, σελ. 90). Σε χωριστή στήλη καταχωρήθηκαν αναφορές για «Άλλες Αξίες» που ανίχνευαν στις παραγράφους αλλά δεν ήταν, ή τουλάχιστον δε φαινόταν, ίδιες με αυτές των τριών αρχικών κατηγοριών. Ο στόχος της δημιουργίας μιας «άλλης» ομάδας αναφορών ήταν η επισήμανση της αντίφασης, των αμφισημιών, η διόρθωση της σκέψης του άλλου, η εξαγωγή συμπερασμάτων από απλές προτάσεις, η ανακάλυψη των σχέσεων αιτίου-αποτελέσματος, η πορεία από το όλο στο ένα, δεξιότητες οι οποίες απαιτούνται στη διδασκαλία των αξιών (Λιθοξοΐδου, 2007).

Αφού σταχυολογήθηκαν, ομαδοποιήθηκαν στις τρεις προαναφερθείσες θεματικές κατηγορίες όλες οι αναφορές και από τα επτά έργα που διαβάστηκαν, ακολούθησε συζήτηση με τις υπεύθυνες καθηγήτριες. Τα ευρήματα συνδυάστηκαν με μελέτες πάνω στο έργο του Ν. Καζαντζάκη, βιβλία, επετειακές εκδόσεις, σχόλια στα εκθέματα, εκπαιδευτικά βίντεο και έργα άλλων δημιουργών που εμπνεύστηκαν από αυτό, όπως κινηματογραφικές ταινίες και μουσικές συνθέσεις που τις επένδυσαν. Με αυτόν τον τρόπο, οι αξίες διασαφηνίστηκαν στις ομάδες συζήτησης ως φιλοσοφική θεώρηση, αναλύθηκαν σχετικά ηθικά ζητήματα, επιχειρήθηκαν αναλογίες και προσομοιώσεις που πλαισιώθηκαν με αφηγήσεις προσωπικών ιστοριών.

Αποτελέσματα

Η αποδελτίωση των ευρημάτων της ανάλυσης περιεχομένου έδωσε πενιχρά αποτελέσματα αφού ο αριθμός των αναφορών που εντοπίστηκαν από κάθε μαθητή στην κάθε κατηγορία ήταν μικρός. Συνήθως η κάθε αναφορά προερχόταν από μια σελίδα του βιβλίου, σε σπάνιες περιπτώσεις δυο αναφορές υπήρχαν στην ίδια σελίδα. Οι αναφορές ανά κατηγορία ήταν περίπου ισάριθμες με εξαίρεση της δεύτερης κατηγορίας όπου ήταν λιγότερες από τις μισές των υπολοίπων (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. Αριθμός αναφορών κατά κατηγορία αξιών ΕΑΑ				
	A	B	Γ	«Άλλη Αξία»
1	4	5	10	12
2	15	3	10	14
3	11	5	13	-
4	29	12	36	41
5	3	1	3	-
6	4	3	1	-
7	8	5	16	19
Σύνολο	74	34	89	86

Σχετικά μεγάλος ήταν ο αριθμός των «Άλλων» αξιών (86), γεγονός που υποδηλώνει πως υπήρξε δυσκολία κατανόησης και αφομοίωσης των εννοιών στις τρεις δοθείσες θεματικές κατηγορίες. Μερικές από αυτές θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στις τρεις κατηγορίες, όπως προέκυψε στη συζήτηση αργότερα. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα, οι μαθητές επιχείρησαν να νοηματοδοτήσουν τις αναφορές που σταχυολόγησαν ως «Άλλες» δίνοντάς τους ονόματα όπως δράση-αντίδραση, ελεύθερη βούληση, εξυπνάδα, πατρικό πρότυπο, γυναίκα, μαζική προετοιμασία, αγάπη, αντίληψη της εποχής.

Παρακάτω παρατίθεται μια σύνοψη των συμπερασμάτων της συζήτησης που αναπτύχθηκε στα ευρήματα της επισταμένης ανάγνωσης, σε συνδυασμό με απόψεις και σχόλια άλλων μελετητών.

Ανάλυση Κατηγοριών

Α. Προϋποθέσεις για Αγαθή Διαβίωση μέσα στις Κοινωνίες: Ειρήνη, Δικαιοσύνη, Ισότητα, Ελευθερία, Πολιτική της μη Βίας

Η κατηγορία αυτή συγκέντρωσε 74 αναφορές (Πίνακας 1), μιας και τα έργα που διαβάστηκαν ταίριαζαν περισσότερο στη θεματική της αλλά και διότι οι έννοιες ήταν αρκετά προσιτές στους μαθητές και εύκολα μπορούσαν να γίνουν αντιληπτές μέσα στα κείμενα. Η ΕΑΑ επιδιώκει το σεβασμό της αξιοπρέπειας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όλων των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο και δέσμευση για κοινωνική και οικονομική δικαιοσύνη για όλους και για τις μελλοντικές γενιές, μαζί με δέσμευση ευθύνης απέναντί τους (Huckle, 2006). *«Δε θα μπορέσουμε να κοιμηθούμε, Σεβασμιότατε, δε θα μπορέσουμε να κοιτάζουμε τα μαθήματά μας αν πρώτα δε διορθωθεί η αδικία αυτή...Οι φίλοι μου κι εγώ, και στη φωτιά να μας πεις να πέσουμε, θα πέσουμε, φτάνει να νικήσει το δίκιο»-* (Καζαντζάκης, από την Αναφορά στο Γκρέκο, σελ. 115). Στη συζήτηση έγιναν αναφορές, αναλογίες και συσχετίσεις με το κύριο θεματικό μοτίβο της *Οδύσσειας* που είναι το ταξίδι και ο αγώνας για την κατάκτηση της ελευθερίας. Ο πρωταγωνιστής, αιώνιος ταξιδευτής, παντοτινός μετανάστης, επαναστατεί, χωρίς φόβο κι ελπίδα, ενάντια στην παρακμή του κόσμου, στην υποδούλωση, στη δεσποτεία της ύλης, αναζητώντας το νόημα της ζωής και την καθαρή, απόλυτη ελευθερία. Το έργο αυτό προβληματίζει και οδηγεί στη συνειδητοποίηση του τι είναι καλό και κακό, εξυμνώντας το επίτευγμα του Κολόμβου και εισάγοντας τη σύγχρονη αναθεώρησή τους, επισημαίνοντας την επιβολή του δυτικού πολιτισμού σε βάρος των γηγενών πληθυσμών και το έγκλημα της εξόντωσής τους (Πετράκου, 2008). *«Ο κόσμος είναι πιο μεγάλος από την Ελλάδα, ο πόνος του κόσμου είναι πιο μεγάλος από τον πόνο τον edικό μας, κι η λαχτάρα της λεφτεριάς δεν είναι προνόμιο του Κρητικού μονάχα, είναι αγώνας αιώνιος του ανθρώπου... Η ελευθερία: αυτή μονάχα μπορεί να φέρει στον άνθρωπο το ανώτατο αγαθό, την ειρήνη»* (Καζαντζάκης, από την Αναφορά στον Γκρέκο, σελ. 98). Στο αναγνωστικό του Δημοτικού σχολείου, που έγραψε μαζί με τη Γαλάτεια Καζαντζάκη, «Ο στρατιώτης» αναδεικνύεται το δικαίωμα όλων των ανθρώπων να διαφεντεύουν τον τόπο τους και να τον μετατρέπουν με την εργασία τους και τη βοήθεια της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου σε παράδεισο και όχι να φεύγουν στον άξενο τόπο της Αμερικής (Νικολουδάκη-Σουρή, 2008).

Β. Θέση του Ατόμου ως προς τα άλλα Μέλη της Κοινωνίας που ζει: Κοινωνική Συνοχή, Αλληλεγγύη-Αλληλοβοήθεια, Συμφιλίωση

Η κατηγορία αυτή συγκέντρωσε τον μικρότερο αριθμό αναφορών (34), μιας και ήταν δύσκολο να αποσαφηνιστεί η θέση και η στάση των ηρώων σε σχέση με τους γύρω τους, εχθρούς και φίλους, όπως αποδείχτηκε στη συζήτηση των ευρημάτων. Οι μαθητές δυσκολεύτηκαν στο να αντιληφθούν το νόημα της κοινωνικής συνοχής και να βρουν περιπτώσεις που αυτή στοιχειοθετείται στα έργα που διάβασαν. Στη Στρατηγική της UNECE για την ΕΑΑ (2004) αναφέρεται ότι πρέπει να ληφθεί υπόψη η ηθική διάσταση των ζητημάτων, συμπεριλαμβανομένων θεμάτων ισότητας, αλληλεγγύης και αλληλεξάρτησης μεταξύ των σύγχρονων γενεών, μεταξύ ανθρώπου και φύσης, μεταξύ πλουσίων και φτωχών. Τα έργα «Ταξιδεύοντας» του Καζαντζάκη είναι ένα ταξίδι βίωμα και μια εναγώνια προσπάθεια να κατανοηθεί ο άνθρωπος σε συγκεκριμένους τόπους και σε αλληπάληλους χρόνους και να νοηματοδοτηθεί η ζωή σε σχέση με τον τόπο και τον πολιτισμό του (Αργυροπούλου, 2008). Στον Πρόλογο του «Ταξιδεύοντας στην Αγγλία» ο συγγραφέας μιλάει για την κρίσιμη στιγμή για την ανθρωπότητα (1939), για τη βαρβαρότητα, για την ηθική χρεοκοπία της επιστήμης, για τη σπατάλη της ζωής, για την πείνα και το φόβο, για το χρέος του πνευματικού ανθρώπου να βάλει τάξη στο χάος... (Αργυροπούλου, 2008). Την ίδια χρονιά, κάνει έκκληση από το BBC και το περιοδικό Life and Letters του Λονδίνου στους διανοούμενους όλου του κόσμου, να ιδρύσουν μια Διεθνή του Πνεύματος για την περιφρούρηση των πολιτικών αξιών και τη διατήρηση της ειρήνης. «...Γιατί η στιγμή, που περνάει τώρα η ανθρωπότητα, είναι κρίσιμη κι ο κόσμος πια αποτελεί ένα τόσο ενιαίο οργανισμό, που δε μπορεί ένας λαός να σωθεί, αν δε σωθούν όλοι. Κι αν ένας λαός χαθεί, μπορεί να παρασύρει στο χαμό κι όλους τους άλλους. Πέρασε για πάντα η εποχή, που ένας λαός μπορούσε ν' απομονωθεί και να σωθεί ή να χαθεί μονάχος. Γι αυτό, μιλώντας στους ανθρώπους της ράτσας σου σήμερα, νιώθεις πως μιλάς σε όλες τις ανθρωπίνες ράτσες μαζί...» (Ανεμογιάννης, 2000).

Στη συζήτηση, επιμείναμε στη συναδέλφωση των λαών και στην κοινωνική ολοκλήρωση. Εχθροί και φίλοι, χριστιανοί και μουσουλμάνοι, κοινωνίες που ανταγωνίστηκαν στο παρελθόν καλούνται πλέον να ζήσουν στον ίδιο τόπο, απολαμβάνοντας από κοινού τους φυσικούς πόρους, με αλληλεγγύη, σεβασμό και αγάπη διότι, όπως σχολιάζει στο «Ταξιδεύοντας στην Αίγυπτο», «όπως στον έρωτα, έτσι και στη φιλοξενία, εκείνος που δίνει είναι πιο ευτυχής από εκείνον που δέχεται».

Στην Αναφορά στο Γκρέκο (σελ. 114) διηγείται: «Ένα χειμωνιάτικο βράδυ είδαμε στο λιμάνι ένα γέρο Τούρκο χαμάλη, χωμένο σε μια γωνιά, να τουρτουρίζει. Είχε νυχτώσει πια, κανένας δε μας έβλεπε, έβγαλε ο ένας μας στη φανέλα του, ο άλλος το πουκάμισο κι ο τρίτος το γιλέκο του και του τα δώσαμε. Θέλαμε να τον αγκαλιάσουμε, μα δεν τολμήσαμε. Φύγαμε στεναχωρημένοι, ντροπιασμένοι, γιατί δεν είχαμε τελέψει ολάκερο το χρέος μας». Στο παρελθόν οι κοινωνίες έχουν ζήσει στιγμές οικουμενικής συναδέλφωσης, όπως γράφει σε παρακάτω σελίδα «Με άσφαλο μάτι οι αρχαίοι το 'χαν διαλέξει να συγκεντρώνονται εδώ (στην Ολυμπία), κάθε τέσσερα χρόνια, όλες οι ελληνικές φυλές αδερφωμένες, και διαλέγοντάς το (το τοπίο), το γέμισαν νόημα και πλήθυναν τη γαλήνη του και τη συμφιλωτική του υποβολή».

Γ. Προσωπική Διάσταση και Ανάπτυξη: Αξιοπρέπεια-Περηφάνια, Υπευθυνότητα-ανάληψη προσωπικής και διεθνούς ευθύνης-Χρέος, Ανεκτικότητα-ανοχή στην ετερότητα, Αυτονομία, όχι Εγωισμός

Τον μεγαλύτερο αριθμό αναφορών συγκέντρωσε η τρίτη θεματική κατηγορία της ανάλυσης περιεχομένου (89), πιθανόν λόγω της αντίληψης του χρέους και της συναίσθησης της προσωπικής ευθύνης που ο Καζαντζάκης πολύ συχνά αναφέρει. Είναι ενθαρρυντικό πάντως εύρημα το ότι, σε σχετικά μεγάλο βαθμό, οι μαθητές αντιλήφθηκαν την αξία της υπευθυνότητας στην προσωπική ανάπτυξη του ατόμου. Στο βιβλίο «Αγγλία», με αφορμή τον τρόπο λειτουργίας του Κολεγίου Ήτον, προβάλλει σημαντικές αξίες για τη διαπαιδαγώγηση των νέων, την αξία του χρέους και της άσκησης, με ταυτόχρονη υπακοή σε κανόνες (Χαριτίδου, 2008). Τα παιδιά μας έχουν ανάγκη ν' ακούσουν από το στόμα μας τα λόγια του Καπετάν Μιχάλη προς το γιό του: «Ο πατέρας του είχε πει -Μην ξεχνάς πως είσαι Κρητικός και πως το μυαλό σου δεν είναι δικό σου, είναι της Κρήτης, ακόνιζε το όσο μπορείς, να βοηθήσεις κι εσύ μια μέρα να λευτερωθεί. Μια και δεν μπορείς με τα' άρματα, ας είναι και με το μυαλό, τουφέκι είναι κι αυτό. Μη με ντροπιάσεις!... Η ζωή 'ναι πόλεμος, η γης είναι στρατόπεδο, η νίκη είναι το μόνο σου χρέος. Μην κοιμάσαι, μη στολίζεσαι, μη γελάς, μη μιλάς, ένας είναι ο σκοπός σου, ο πόλεμος. Πολέμα!» (Καζαντζάκης, από την Αναφορά στον Γκρέκο, σελ 100, 158). Κατά τον Huckle (2006), η Χάρτα της Γης βοηθά στην εξήγηση της συνεκτικότητας του πλανήτη μας και δίνει μια αίσθηση παγκόσμιας υπευθυνότητας. Αρθρώνει τις αρχές προώθησης ενός αειφόρου μέλλοντος, παρέχει το

απαραίτητο παιδαγωγικό εργαλείο για έναν πολιτισμό ειρήνης και μπορεί να γίνει καταλύτης για παγκόσμιο διάλογο.

Η παγκόσμια ηθική της Αειφόρου Ανάπτυξης καλύπτει τις αρχές της κοινωνικής και οικονομικής δικαιοσύνης ανάμεσα στα έθνη, περιλαμβάνει ισότητα και αρμονία των φύλων και των λαών, δικαιοσύνη, αξιοπρέπεια, κατανόηση, συνεργασία και εμπιστοσύνη, επιθυμία για προσφορά και θυσία για το κοινό καλό και συνιστά την Παγκόσμια Υψηκοότητα (McKeown, 2002). Αυτήν την παγκόσμια ηθική, που πηγάζει από την προσωπική, αναλύει, περιγράφει και αναζητά ο Καζαντζάκης σε όλα του τα έργα. Στη Στρατηγική της UNECE για την ΕΑΑ, η υπευθυνότητα συνδέεται άρρηκτα με την ηθική και αποτελεί προϋπόθεση καθημερινής πρακτικής στην ΕΑΑ. Η ηθική που απαιτεί ο πλανήτης μας για να τον βρουν οι επόμενες γενιές, τουλάχιστον στη σημερινή του κατάσταση, φαίνεται να συμπυκνώνεται στα λόγια του Καζαντζάκη *«καθένας νάχει ένα πράγμα στο νου του, εγώ θα σώσω τον κόσμο, κι αν δε σωθεί εγώ θάμαι καταραμένος!»*.

Εκείνο στο οποίο συμφώνησαν όλοι οι μαθητές, στο τέλος του διδακτικού αυτού εγχειρήματος, ήταν ότι πάρα πολλές ώρες ακόμη χρειαζόταν να αφιερωθούν στη διδασκαλία του σεβασμού της πολιτισμικής και οικολογικής ποικιλομορφίας για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας των ανθρώπινων κοινωνιών και της ποιότητας της ζωής τους. Υποσχέθηκαν μια εκ νέου ανάγνωση των ίδιων έργων, με πιο ανεπτυγμένα πλέον κριτήρια για πιο βαθειά και ενδελεχή αντιμετώπιση των κειμένων ώστε να μπορέσουν να εισπράξουν πολύ περισσότερα από αυτά της πρώτης φοράς.

Συζήτηση

Η ΕΑΑ δίνει έμφαση στην αποσαφήνιση αξιών, στην ανάπτυξη συλλογικής συνείδησης και στην ανάληψη δράσεων για την αλλαγή της κοινωνικής και περιβαλλοντικής πραγματικότητας (Tilbury & Cooke, 2005). Τον Καζαντζάκη, στα αλληπάλληλα ταξίδια του, απασχόλησαν καίρια πνευματικά και παγκόσμια ζητήματα, όπως είναι η θνησιμότητα των πολιτισμών, η φτώχεια, η ψυχολογία των λαών, οι πολιτισμοί τους, τα μυσεία, τα μνημεία, και η ιστορία τους, τα οποία αποτελούν θέματα της ΕΑΑ, ζητήματα των σύγχρονων κοινωνιών και τα οποία τον οδήγησαν να διατυπώσει το χρέος του σύγχρονου Έλληνα να συμβάλλει με τον τρόπο του στο νεοελληνικό πολιτισμό (Αργυροπούλου, 2008). Η διδασκαλία

της αξίας της οικολογικής βιωσιμότητας προϋποθέτει την αποδοχή της οικολογικής, οικονομικής, επιστημονικής, αισθητικής, υπαρξιακής, πνευματικής αξίας της φύσης (Huckle, 2006). Στην Τυφλίδα, το 1977, οι αξίες στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση ιεραρχήθηκαν ως φύση, σχέσεις του ανθρώπου με τη φύση, δομημένο περιβάλλον (σχεδιασμός-εξέλιξη κοινωνιών), ατομικό προφίλ (αυτοπροσδιορισμός), προφίλ των άλλων, συμπεριλαμβανομένης και της επόμενης γενιάς (ετεροπροσδιορισμός). Έτσι, διευρύνεται η έννοια της καλής ποιότητας της ζωής με τη διατήρηση της ποικιλομορφίας της, με τον επαναπροσδιορισμό της ασφάλειας, της δικαιοσύνης και της ανθρώπινης ευημερίας διότι *«Όταν η ζωή κατορθώσει με τον καθημερινό αγώνα να νικήσει τους εχτρούς γύρω της, φυσικές δυνάμεις και θεριά, την πείνα, τη δίψα, την αρρώστια, τυχαίνει κάποτε να της περισσεύει δύναμη. Τη δύναμη αυτή ζητάει να τη σπαταλήσει παίζοντας. Ο πολιτισμός αρχίζει από τη στιγμή που αρχίζει το παιχνίδι. Όσο η ζωή μάχεται να διατηρηθεί, να προστατευτεί από τους εχτρούς της, να κρατηθεί απάνω στη φλούδα της γης, πολιτισμός δε γεννιέται. Γεννιέται από τη στιγμή που η ζωή ικανοποιήσει τις πρώτες ανάγκες της κι αρχίσει να χαίρεται λίγη ανάπαυση»* (Καζαντζάκης, από την Αναφορά στο Γκρέκο, σελ 168).

Ο Καζαντζάκης ταξιδεύει τους αναγνώστες του σε άλλα φυσικά και κοινωνικά περιβάλλοντα, για τη δομή των οποίων, τους νόμους και τις αρχές λειτουργίας τους, αφηγείται ιστορίες, σχηματίζει εικόνες, δημιουργεί διλήμματα και ωθεί στην προσομοίωση με τα σημερινά περιβάλλοντα. Αξιοποιώντας αυτές τις ικανότητες του συγγραφέα, το περιβάλλον μάθησης μεγεθύνθηκε, έγινε ολόκληρος ο κόσμος, ο κόσμος γύρω μας και μακριά μας. Το ερευνητικό υλικό, σε συνδυασμό με τα ευρήματα από το διαδίκτυο, τα σχολικά βιβλία και το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών του Γενικού Λυκείου, αξιοποιήθηκε μεθοδολογικά και εποπτικά στη διδασκαλία της ύλης των μαθημάτων της Λογοτεχνίας, Αρχών Περιβαλλοντικών Επιστημών, Τεχνολογίας, Πληροφορικής, Νεοελληνικής Γλώσσας και Ιστορίας με ένα πρωτότυπο και καινοτόμο τρόπο. Τα θέματα της περιβαλλοντικής ηθικής δεν παρουσιάστηκαν ως νέα ύλη, όπως συμβαίνει στην παραδοσιακή διδασκαλία, αλλά βιώθηκαν και ανακαλύφθηκαν από τους ίδιους τους μαθητές οι οποίοι λειτούργησαν ως μικροί επιστήμονες στο «εικονικό» περιβάλλον των βιβλίων, ακολουθώντας ερευνητικά πρωτόκολλα που σχεδιάστηκαν από τους καθηγητές τους.

Βιβλιογραφία

- ΑΝΕΜΟΓΙΑΝΝΗΣ, Γ. (2000), Ν. Καζαντζάκης, πορεία προς την αιωνιότητα, έκδοση του Μουσείου Ν Καζαντζάκη, Βαρβάροι Ηρακλείου Κρήτης, β έκδοση
- ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Χ. (2008), Τα έργα ταξιδεύοντας του Νίκου Καζαντζάκη ως μορφωτικό αγαθό και εκπαιδευτικό υλικό, στο: Νίκος Καζαντζάκης και Εκπαίδευση, Βιβλιοθήκη της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων, Ελληνοεκδοτική, Αθήνα
- ΔΟΥΛΑΒΕΡΑΣ, Α. (2008), Το λαογραφικό στοιχείο στο μυθιστορηματικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη και η διδακτική αξιοποίησή του, στο: Νίκος Καζαντζάκης και Εκπαίδευση, Βιβλιοθήκη της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων, Ελληνοεκδοτική, Αθήνα
- ΕΕ (2006) Ανανεωμένη στρατηγική της ΕΕ για την Αειφόρο Ανάπτυξη. Ανασύρθηκε στις 14-7-2007 από την http://ec.europa.eu/sustainable/docs/renewed_eu_sds_el.pdf
- ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ Ν. (2009) Αναφορά στον Γκρέκο, Εκδόσεις Καζαντζάκη, 1η έκδοση
- ΛΙΘΟΞΟΪΔΟΥ, Λ. (2007), Οι αξίες στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, ΤΕΠΑΕΣ, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ρόδος
- ΝΙΚΟΛΟΥΔΑΚΗ-ΣΟΥΡΗ, Ε. (2008), Ο εκπαιδευτικός όμιλος και η συνεργασία Γαλάτειας και Νίκου Καζαντζάκη στη συγγραφή Αναγνωστικών για το Δημοτικό σχολείο, στο: Νίκος Καζαντζάκης και Εκπαίδευση, Βιβλιοθήκη της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων, Ελληνοεκδοτική, Αθήνα
- ΠΕΤΡΑΚΟΥ, Α. (2008), Θεατρικά έργα του Νίκου Καζαντζάκη κατάλληλα για σχολικές παραστάσεις, στο: Νίκος Καζαντζάκης και Εκπαίδευση, Βιβλιοθήκη της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων, Ελληνοεκδοτική, Αθήνα
- ΠΥΡΟΒΕΤΣΗ, Μ. (2004), Αρχές και στόχοι στο σχεδιασμό και την ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, περιοδικό για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, τεύχος 32, Θεσσαλονίκη
- ΥΠΕΠΘ (2007) Εγκύκλιος 117302/Γ7/19-10-2007, με θέμα: Σχεδιασμός και υλοποίηση προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων: Αγωγής Σταδιοδρομίας, Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγής Υγείας, Πολιτιστικών θεμάτων, Comenius- Leonardo da Vinci και

- eTwinning, Ενιαίος Διοικητικός Τομέας Θεμάτων Σπουδών, Επιμόρφωσης και Καινοτομιών, Δ/ση Συμβουλευτικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού και Εκπαιδευτικών Δραστηριοτήτων, τμήμα Β' Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αθήνα
- ΦΛΟΓΑΪΤΗ Ε. (2006), Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2^η έκδοση
- ΧΑΡΙΤΙΔΟΥ, Γ. (2008), Ο Καζαντζάκης στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, στο: Νίκος Καζαντζάκης και Εκπαίδευση, Βιβλιοθήκη της Πανελληνίας Ένωσης Φιλολόγων, Ελληνοεκδοτική, Αθήνα
- BENNETT, D.B. (1984), Evaluating Environmental Education in School. Unesco and Environmental education Series, no12
- BERELSON B. (1971), Content Analysis in Communication Research. New York. The Free Press.
- EARTH CHARTER (2000), Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://www.earthcharter.org>, ανασύρθηκε στις 09/03/08
- HENDERSON, L., AND C. BUISING. (2000), A peer-reviewed research assignment for large Classes. Journal of College Science Teaching 30:(2)
- HUCKLE, J. (2006), Ethics, values and consumer education in ESD, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις Workshop 4-8 Δεκεμβρίου, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», ΤΕΠ-ΠΑΕΣ, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ρόδος
- MCKEOWN, R. (2002), Education for Sustainable Development-Toolkit Energy, με την υποστήριξη του Charles A. Hopkins, Regina Rizzi, Marianne Chrystalbridge, Environment and Resources Center, University of Tennessee, USA
- ROKEACH, M. (1976), Beliefs, Attitudes and Values: A Theory of Organization and Change, Jossey Bass Pub, San Fransisco.
- TILBURY, D. AND COOKE, K. (2005), A National Review of Environmental Education and its Contribution to Sustainability in Australia: Frameworks for Sustainability. Australian Research Institute in Education for Sustainability, Camberra, Australia
- UNESCO (2004) Draft UNECE Strategy for Education for Sustainable Development, Addendum, Background Economic and Social Council Economic Commission for Europe Committee on Environmental Policy, 2nd Regional Meeting on Education for Sustainable Development, Rome, 15-16 July 2004, cep/ac.13/2004/8/add.1, 18May 2004

Abstract

The respect and the maintenance of diversity of natural ecosystems, social life and cultural heritage constitute arguments of UNESCO, the European Union and educational objective the School Programs of Environmental Education. They include the protection and re-establishment the natural and cultural environment, as obligation of the culture that we build for the 21 century, because as it says also an old Cretan maxim "*who the nature wrongs, will pay it at Adis (after death)*". With the educational qualitative research that is presented in the present work, who was drawn and developed in the frame of a Program of Environmental Education, it is attempted to be shown how the intellectual treasures, as are the museums and the libraries, they can be developed as exceptional supervisory material in interdisciplinary teaching of a variety of school cognitive objects, in combination with the development of Programs of Environmental Education for the appointment, clarification and teaching of values of Education for the Sustainable Development which are reported in the respect of diversity of natural ecosystems, societies, cultures. The reading of work of N Kazantza'ki, by peer reviewing, through the prisma of the values of Education for the Sustainable Development, can contribute in the perception of personal values of students, of the values of society in which we live, and generally, of the values of the rest world. Global ethics of Sustainable Development includes equality and harmony of sexes and populations, existence with justice, dignity, comprehension, collaboration and confidence, wish for offer and sacrifice for common good. This global ethics, which springs from personalities, analyzes, describes and seeks N. Kazantzakis in his work.

Η Μαρία Καλαθάκη, Med, Δρ. Βιολογίας είναι Καθηγήτρια στο Γενικό Λύκειο Μελεσών Ηρακλείου Κρήτης.
(kalath04mar@yahoo.gr)